

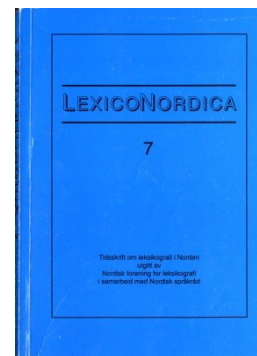
LexicoNordica

Titel: 35 frågor och svar inför en edering av Jesper Swedbergs *Swensk Ordabok*

Forfatter: Lars Holm

Kilde: LexicoNordica 7, 2000, s. 41-47

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/lexn/issue/archive>

© LexicoNordica og forfatterne

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre LexicoNordica (1-16) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Lars Holm

35 frågor och svar inför en edering av Jesper Swedbergs *Swensk Ordabok*

In this paper, the author accounts for his work on editing an early 18th century dictionary manuscript, bishop Jesper Swedberg's *Swensk Ordabok*. A similar project – i.e. editing an old, hitherto unpublished dictionary manuscript – has been performed in Sweden only once before. This means that there is no tradition on which the solution of many problems concerning the edition of Swedberg's dictionary could be based. For instance, there are no less than five manuscript versions. Which of them should be selected as the basis manuscript of the edition, and to what extent should the differences between the manuscripts be accounted for in the edition? As argued by the author, none of the manuscripts written by Swedberg himself can serve as the basis manuscript, since they are all incomplete. Also, a relatively restricted account of the differences between the manuscripts is suggested; otherwise, the readability of the edition would be too low.

1. Vem var Jesper Swedberg – och vad är *Swensk Ordabok*?

Jesper Swedberg (1653–1735) var en av den svenska stormaktstidens mest dynamiska och mångfrestande gestalter. Han tog aktiv del i den svenska rikspolitiken. Han var teolog: professor, biskop (i Skara stift men också för svenskar i London och Amerika), psalmförfattare och psalmboksutgivare (motverkad av fientligt stämnda ämbetsbröder). Men under större delen av sitt liv var han också en lika produktiv som polemisk språkman. Han gav ut böcker om ortografi och grammatik – och krönte sitt livsverk med en stor *Swensk Ordabok* (SO). Ironiskt nog torde detta sistnämnda, aldrig tryckta arbete vara hans värdefullaste bidrag till *svenskans beskrivning*, tämligen undanskuffat i svenska språkhistoriska översikter, i motsats till de tryckta men skäligen träiga arbetena.

2. Bör SO verkligen ges ut – äntligen?

Ja! – Jag försöker motivera det i min avhandling *Jesper Swedbergs Swensk Ordabok – bakgrund och tillkomsthistoria*, Uppsala 1986. Enligt min mening är SO "bästa svenska ordbok för sin tid och kanske enda bra" före Sahlstedts 1773. Och nu satsar Svenska Vitterhetssamfundet (SVS) för första gången även på återutgivning av ordböcker, de tryckta av Stiernhielm (1643) och Spegel (1712) och den otryckta SO.

3. *Vore inte en faksimileutgåva den bästa formen?*

För talar: 1) inte minst Uppsala-handskriften (se nedan) är tämligen lättläst; 2) tryckning kunde starta omgående; men emot talar: 1) en variantapparat bleve svårorganiserad eller omöjlig; 2) SVS:s praxis är en annan. (En elektronisk version är däremot ett tänkbart komplement.)

4. *Måste ederingsarbetet utgå direkt från originalhandskrifterna?*

Naturligtvis borde det göra det, men det finns praktiska hinder. Tills vidare arbetar jag med xeroxkopior. Givetvis måste en total kontroll mot originalen genomföras.

5. *Vilken av handskrifterna bör läggas till grund för editionen?*

Det finns fem handskrifter, alla tillkomna 1720–1732 men av skiftande karaktär och värde. (Nedan har handskrifterna namn efter de städer i vilkas bibliotek de förvaras.) Svaret på frågan blir paradoxalt nog *Uppsala*, skriven av sonen Jesper Swedenborg och med tillägg av minst tre andra händer, varav Jesper seniors flitigast. Men alla de fyra andra handskrifterna bör få bidra: *Skara 1* har störst värde som original och "ur-SO"; *Stockholm* är sista kompletta version – men till hälften förintad; *Skara 2* är skriven utom familjen men av en hand som satt spår i *Uppsala*; *Linköping* är ett fragmentariskt original.

6. *Vilken konkret arbetsgång är lämplig?*

Jag skriver först in hela *Uppsala* bokstav för bokstav på iMac med Word 98. Därefter för jag för hand in alla avvikelser mellan *Uppsala* och övriga handskrifter på separata kopior. Slutligen sammanställer jag vissa avvikelser (jfr nedan) i noter sida för sida. Nu (vid millennieskiftet) är A–C klara, F och T under arbete.

7. *Hur bör grundhandskriften redovisas?*

Diplomatariskt, förstås!

8. *Är diplomatarisk återgivning en praktisk princip eller ett ideal att sträva efter?*

Snarast det senare, fruktar jag.

9. *Utesluter den diplomatariska principen alla former av normalisering?*

Nej, inte rimligen. Se vidare nedan.

10. *Kan den logiska identitetslagen "A är lika med A" alltid upprätthållas?*

Kanske i den bästa av världar. Men där dväljs inte en handskrift som uppvisar två eller flera sätt att skriva t.ex. *k* eller *s* – även *inom* fraktur- resp. antikvastilen. Vilka allografer skulle man välja (från ordbehandlarens rika bord), och vilka informationer skulle dessa val förmedla till en nutida och framtida läsare av SO?

11. Bör originalets textyta återspeglas i editionens satsyta?

Ja! Min strävan är att behålla uppdelningen på sidor, spalter, rader, liksom alla indrag (med svåra gränsfall). Skälen är två: 1) metoden ger en känsla av "autenticitet"; 2) arbiträr uppdelning skulle påtagligt försvåra editionsarbetet och än mer kontrollen därav.

12. Kan troheten mot textytan vara total?

Nej, inte rimligen. Exempel: tillskrivna ord *inom* spaltmönstret får sina verkliga placeringar; ord *utom* mönstret, med eller utan "snirklar", på kors eller tvärs, sätts in på rimlig (alfabetisk) plats med en not om verklig placering – annat vore pseudofaksimile!

13. Vad göra när editionens valda stilgrad spränger ramarna för rad-trohet?

Preliminärt har jag valt mindre stilgrad – ända ner till 9 (i stället för 14). Metoden kan vara vilseledande, och jag är högst tveksam till den; professionellt layoutfolk får avgöra.

14. Att alla tecken återges exakt (efter förmåga) är givet – men hur ska mellanrum och tomrum återges?

Viss normalisering torde vara oundviklig. Att avstånd mellan spalter och rader är fasta i tryck om än växlande i handskrifterna lär inte uppöra någon (därför offras också ofta handskrifternas harmoni mellan spalternas längd på en viss sida). Ett större problem utgör sammansatta ord; risken är uppbar att editorns eget språk vägleder till samman-skrivning eller "sär skrivning". Ständigt återkommande i SO är bibel-hänvisningarna. Dem har jag valt att normalisera strikt: t.ex. "Act:1:2" – utan mellanslag. Samma regel får omfatta andra litteraturhänvisningar.

15. Bör handskriftens typografiska variationsformer (t.ex. understrykning) redovisas i trycket?

Ja och nej. Understrykning bibehålles. **Fet** och *kursiv* kan knappast påvisas i handskrifterna; i trycket får de andra funktioner: **tillägg av Jesper Swedberg** resp. *upplösta förkortningar*.

16. *Bör handskriftens (knappast konsekventa) fördelning mellan fraktur (svenska) och antikva (latin) behållas?*

Tveksamt! Fraktur skulle knappast locka svenska språkvetare av yngre årgångar till studium av SO. Preliminärt har jag valt antikva genomgående. En sak är dock säker: hade SO tryckts i sin tid, hade svenskan satts i fraktur (jfr t.ex. Spegels *Glossarium*, 1712). – SVS:s praxis är: fraktur blir rak antikva, antikva blir kursiv. Jag lämnar frågan öppen tills vidare.

17. *Hur förfara med (de få) grekiska ord(en)?*

De återges bokstavstroget (med Συμβολ; accenter och spiritus får läggas till före tryckning). Några förklaringar behövs inte, eftersom kontexten alltid ger sådana. Däremot kan orden ev. förses med latinsk transkription i noter.

18. *Hur bör otvetydiga fel – omarkerade och markerade – i handskrifterna återges?*

Diplomatariskt och stillatigande. Inga emendationer eller konjekturen görs till svenska ord, latin, bibelställen, marginalplaceringar etc. Felaktigheter i *Uppsala* avslöjas ofta i *Skara 1* och framgår då av noterna. Om t.ex. en bibelhänvisning är vilseledande i alla handskrifter, ges upplysning i not. Strukna ord och bokstäver (vem strök?!) återges: **idem**. Överskrivna bokstäver (av Jesper senior?!) som utplånat de ursprungliga: **fet**; om resultatet är oläsligt: **(x)** eller **(xxx)**; om det underliggande kan läsas: upplysande not.

19. *Är skillnaden versal – gemen en fråga om form eller format eller bådadera?*

En knäckfråga! Svaret har stor betydelse för editionens utformning – se nedan.

20. *Hur hade Jesper jr (= handen i Uppsala) det med versaler och gemena?*

Han hade kanske några luckor i sin skrivträning – knappast fyllda under tiden som småskollärare för nordamerikanska indianbarn. Han är helt enkelt lite anarkistisk i valet mellan gemen och versal (och han var inte ensam om det i sin tid). *F* och *S* är speciellt svårtolkade. Jag har hittills – med stor tvekan – följt principen: "på rad = versal, under rad = gemen". För vissa allografer av *c*, *m*, *n*, *o*, *v* (etc.) finns en glidande skala mellan gemen och versal. Ska omgivande bokstäver eller mikrometermått fälla utslaget? Jag tolkar de "halvstora" som gemena. –

En radikal lösning vore ett normalisera till gemena efter *Skara 1*, som ju visar Jesper seniors konsekventa bruk.

21. Finns det bokstäver som reser tolkningsproblem på grafemnivå?

Ja – särskilt s–z, liksom I–J. De båda senare tycks dela tecken i SO *Uppsala*. Ett måste väljas, även om det kan ta emot att skriva *Ieremia* eller *Jcke*. Systemet för u, v och w låg däremot fast under 1720-talet, även om det var ett annat än vår tids. Besläktad är frågan om punkt och komma. Risk för omedveten normalisering föreligger!

22. Vilka (grupper av) tecken bör tolkas som ligaturer – och hur bör sådana återges?

Skalan är glidande mellan t.ex. ck, ff, fft etc. som ligatur och som två (tre) tecken; jag skriver därför alltid ut ck, ff, fft etc.; ß, æ och œ behålles däremot.

23. Hur bör förkortningar återges?

Jag löser upp dem med de uteslutna bokstäverna i *kursiv*. Exempel: famâ = famam, numerq = numerus.

24. Hur bör tillägg av andra händer än Jesper jr:s redovisas?

Attribueringen är ofta(st) oproblematiske; handstilarna är lättidentifierade. Tillägg av **hand 2** (Daniel Hodell som ensam skrev *Skara 2*) och **hand 4** (troligen Petrus Schenberg som använde en förkortad SO som svensk-latinsk del i sitt *Lexicon latino-svecanum*, 1739), liksom några få av obestämbar hand, sätts inom parentes i den löpande texten och etiketteras med fotnoter; tillägg av Jesper sr (= **hand 3**) trycks i texten i **fetstil** (utan noter).

25. Hur bör variantapparaten läggas upp för att vara överlevbar för såväl editorn som läsaren/brukaren av editionen?

En knäckfråga! Min vision är att människor i samtiden och framtiden ska kunna möta *det karolinska ordförrådet* så fullständigt som Jesper Swedberg registrerade det – *inte* erfara att bibelböcker kunde förkortas och ordnas på olika sätt, att "efter" ibland och av vissa stavades "effter" etc.

26. Vilka alexanderhugg kan tillgripas för att en ederad SO inte ska bli ett appendix till sin egen notapparat?

Vestigia terrent! (eller "Spåren förskräcka!" som Swedberg skulle ha sagt). Detta är en stor fråga som måste benas upp i smärre.

27. Vilka friheter kan man tänka sig att avskrivarna (även Jesper sr själv) tog sig utan att darra på gåspennan – eller alls inse att de tog sig friheter?

Vissa skillnader förefaller systematiska, handskrift för handskrift, ibland betingade av skrivutrymmet (stort i Stockholm, litet i Skara 2):

- 1) versal – gemen (jfr Jesper jr:s "anarki")
- 2) olika sätt att förkorta (bibelböcker, gramm. termer, litt.-hänv.-ar; "se/vidē/v." inom ord)
- 3) interpunktion (speciellt punkt – komma)
- 4) bruk av diakritiska tecken (exempel: *béter* – *betér*, *Joël* – *Joel* etc.)
- 5) inbördes ordning mellan
  - a) ord inom fraser (exempel: *woro bodne* – *bodne woro*)
  - b) latinska översättningsord
  - c) bibelhänvisningar (noggrannheten växer med tiden; störst i Stockholm.)
  - d) uppslagsord (de få avvikelserna är ofta rättade med siffror. En redovisning skulle bli utrymmeskrävande – men föga givande.)

28. Vågar vi blunda för skillnader i versal – gemen, förkortningsprinciper, interpunktion, diakritiska tecken, ordning mellan uppslagsord och inom ordartiklar?

Ja – orkar någon ta del av dem?

29. Vilka ytterligare skillnader mellan handskrifterna kan eller bör lämnas därhän?

Jag har bokfört felaktiga bibelhänvisningar (avslöjade genom jämförelser med Carl XII:s bibel; flest i de senare handskrifter) men redovisar dem inte. "Felaktigt" latin – högst svårdefinierat – redovisas däremot i noter.

30. Bör editionen visa SO:s framväxt – eller (bara) det preliminära slutresultat som Uppsalahandskriften. med komplement ur de andra handskrifterna uppvisar?

Det senare.

31. Bör editionen visa vad som inte finns i de olika handskrifterna?

Nej! Stockholm och Linköping är "orimliga", Skara 2 mindre intressant; Skara 1 möjligen. Därför förtigs luckor på ordnivå: uppslagsord,

latinska översättningar, bibelcitater, litteraturhänvisningar etc. Luckor inom ord och fraser tas däremot upp.

32. Är någon av handskrifterna utöver Uppsala av speciellt värde resp. speciellt svårbehandlad?

Ja, Skara 1! Dess styrka är en högre grad av korrekthet, dess svaghet att den lades åt sidan ofullbordad. Ytterligare inslag i Skara 1 redovisas inte:

- 1) allt av andra händer än Jesper sr:s (uteslutande senare tillägg av bibelbelägg av okända)
- 2) annan ordning mellan moment, ofta som tillägg i marginalen, utan tolkbar ordning
- 3) upprepningar av uppslagsord, förklaringar etc. (fullt naturliga i ett arbetsmanus).

33. Är en snävare redovisning av de mindre värdefulla handskrifterna försvarbar?

Kanske. Troligen skulle editionen vinna i överskådlighet på en utförlig redovisning bara av Skara 1 (utöver Uppsala). Att uppslagsord som bara finns i Stockholm, Linköping eller Skara 2 (märkligt nog!) tas upp finner jag självklart. – Efter genomarbetning av en handfull bokstäver ska jag överväga denna förenkling – den skulle väsentligt förkorta vägen till en färdig edition av SO.

34. Är ederingen av SO ett enmansjobb?

Det återstår att se.

35. När kommer Svensk Ordabok att presenteras på Bokmässan?

Swedberg skulle ha svarat: "Ho wet."

Tryckt litteratur

Holm, Lars 1986: *Jesper Swedbergs Svensk Ordabok – bakgrund och tillkomsthistoria*. Uppsala.

Sahlstedt, Abraham 1773: *Swensk ordbok med latinsk uttolkning* [...]. Stockholm.

Schenberg, Petrus 1739: *Lexicon latino-svecanum* [...]. Norkopiapæ

Schroderus, Ericus Johannis Upsaliensis 1929: *Dictionarium quadrilingue ...*, Med en inledning utgivet av Bengt Hesselman. Uppsala

Spegel, Haq. 1712: *Glossarium-sveo-gothicum eller Svensk-ordabok* [...]. Lund.